

cohesie en aan de effectiviteit van het homogene stadsbestuur, dat standvastig optrad tegen protestantse dreigingen, tegelijk de stedelijke privileges beschermde en sociale onrust vermeed met behulp van uitgekiende 'welfare measures' (223).

Het beleid van de hertog van Alva was Lille in menig opzicht welgevallig. Die houding veranderde met Alva's plannen voor de tiende en twintigste penning. Lille zag haar stedelijke privileges en economisch welvaren in gevaar en protesteerde heftig. Gedeputeerden van de provinciale staten van Waals-Vlaanderen werden naar Filips II gestuurd om de protesten kracht bij te zetten, waarbij zij in hun argumentatie wezen op de grote trouw en standvastigheid van de stad. De trouw aan koning en kerk bleek ook tussen 1576 en 1582 bepalend voor Lille's positie. Terwijl elders in Vlaanderen en Brabant een sterke gereformeerde radicalisering plaatsvond, bleef Lille's elite haar politieke koers trouw. In 1579 sloot de stad zich aan bij de unie van Atrecht.

In zijn conclusie zoekt Duplessis de verklaring voor Lille's *stability in revolution* in de politieke en sociaal-economische structuur van de stad. De sleutel in Lille's stabiliteit ligt in het succesvol beschermen van de traditionele produktiewijzen, met de nadruk op de kleine, zelfstandige ambachtslieden, die georganiseerd waren in een netwerk van corporaties dat voor economische, sociale en geestelijke banden garant stond, en die in tijden van nood terug konden vallen op een flexibel en relatief efficiënt systeem van armenzorg. Deze structuur zorgde voor homogeniteit, vermeed factievorming en smoorde het ontstaan van mogelijke oppositiebewegingen in de kiem.

De studie van Duplessis biedt op veel punten een rijk inzicht in de ontwikkeling van Lille tot 1582. Vraagtekens kunnen worden gezet bij de sterke nadruk die op sociaal-economische factoren worden gelegd ter verklaring van het al dan niet ontstaan van een politiek dan wel religieus gemotiveerde oppositie. In dit opzicht had Duplessis zijn interpretatie kunnen toetsen door nadrukkelijk voor een vergelijkend perspectief te kiezen. Vanuit een comparatief perspectief kan de vraag of Lille's politieke en sociaal-economische structuur werkelijk als uitzonderlijk moeten worden beschouwd, meer systematisch worden behandeld, zeker als daarbij meer gebruik zou worden gemaakt van recent Nederlandstalig onderzoek. Zo is het zinvol om de politiek van Lille's elite te vergelijken met de politiek van de middengroepen, die, onder inspiratie van professor Woltjer, in het Belgische en Nederlandse onderzoek steeds meer worden belicht, maar die in deze studie in de schaduw blijven staan.

M. van Gelderen

H. ten Boom, e. a., ed., *Utrechters entre-deux. Stad en sticht in de eeuw van de reformatie 1520-1620* (Vierde verzameling bijdragen van de vereniging voor Nederlandse kerkgeschiedenis; Delft: Eburon, 1992, 294 blz., f45,-, ISBN 905166 271 8).

Een losse bundel heeft dikwijls een beperkt nut. Altijd dreigt er gevaar, dat hij een rustplaats wordt voor ongelezen artikelen. Het zal dan ook de samenstellers van dit boek voldoening gegeven hebben, dat zij op het titelblad nu al hun vierde verzameling mochten aankondigen. Dan is intussen wel bewezen dat er een gevestigde reeks is ontstaan, waarvan de delen ondergeschikt zijn aan één gemeenschappelijk doel, en die de afgedrukte bijdragen inderdaad publiceert in de zin van bij het publiek bekend maken.

Elke bundel is gewijd, althans tot nu toe, aan een bepaalde stad of provincie. Na de steden Gouda en Groningen en de provincie Zeeland is nu de beurt aan stad en gewest Utrecht. Voor

het eerst is nu in de ondertitel ook een begrenzing in de tijd aangegeven. Het gaat om de eeuw van de reformatie. Terecht is het eindpunt in 1620 gelegd. Het proces van de vestiging van de gereformeerde kerk sluit pas met de Dordtse synode de fase van opbouw en consolidatie af, en indien dat ergens waar is, dan zeker in Utrecht.

Het boek opent met een inleiding van Woltjer, die het pleit voert voor een kerkgeschiedenis, waarin de gewone gelovige centraal staat. Zij zal moeten vragen wat, maar vooral ook hoe hij geloofde, en ze zal dienen te onderzoeken hoe belangrijk—dus misschien ook, hoe onbelangrijk—dat geloof in zijn dagelijks leven geweest is.

Toetsen we aan dit program de tien artikelen die het eigenlijke corpus van de bundel uitmaken, dan lijken ze bij oppervlakkige beschouwing geen van allen aan deze criteria te voldoen. Toch zou zo'n conclusie voorbarig zijn. Hoe moeilijker de vragen die we aan de geschiedenis willen stellen, hoe meer de noodzaak zal rijzen van een indirecte benadering.

Een goed voorbeeld levert het artikel van Abels en Van Booma. Het geeft aan de hand van een viertal momentopnamen (1590, 1593, 1601-1602 en 1606) een overzicht van de geestelijke voorgangers, die toen op het Utrechtse platteland werkzaam waren. Met opzet kiezen ze voor een algemene term, niet voor pastoors of predikanten, omdat lang niet bij alle personen dat verschil zo duidelijk te maken is. De auteurs onderscheiden zes groepen, variërend van contra-reformatorisch tot calvinistisch. Strikt genomen gaat zo'n artikel dan alleen over de clerus. Maar het draagt tegelijk kennis aan die juist bij de door Woltjer voorgestane benadering niet gemist kan worden. Hoe zullen we ooit de gewone gelovige leren kennen, als we ons niet bewust zijn van de verschillen in de aard en kwaliteit van zielzorg en prediking?

Het zou te ver voeren als we die samenhang bij elk artikel in het licht wilden stellen. Broeyer geeft in een tweede inleiding een overzicht van de inhoud, waarin alle artikelen kort staan samengevat (14-17). Het is beter de lezer daarnaar te verwijzen, dan Broeyers resumé nog eens in uiterst geconcentreerde vorm te herhalen. Het is ook beter dat elke geïnteresseerde zelf naar de bundel grijpt, als hij in de kerkgeschiedenis belang stelt.

Met opzet zeg ik niet: de Utrechtse kerkgeschiedenis, want de kerkelijke crisis van de zestiende eeuw heeft zich in alle provincies afgespeeld. Nagenoeg elke vraag, die hier voor stad of provincie Utrecht wordt beantwoord, kan men eveneens stellen voor ieder ander gewest. Laten de bronnen daar een antwoord toe, dan biedt het Utrechtse geval nuttig materiaal ter vergelijking. Zijn er niet zulke goede bronnen als bij voorbeeld Pegel tot zijn beschikking had voor het onderzoek van de prediking in de Utrechtse katholieke kerken, dan kunnen de artikelen van deze bundel des te beter dienst doen om ons te helpen aan aanvullende hypothesen naar wat voor historisch onderzoek niet langer grijpbaar is. Daarom is het ook zinvol per regio te exploreren welke mogelijkheden er bestaan, en wat de ene provincie aan de andere kan leren. Het is dan ook te hopen dat de vierde verzameling niet de laatste zal blijven.

A.Th. van Deursen

G. Oestreich, *Antiker Geist und moderner Staat bei Justus Lipsius (1547-1606). Der Neustozismus als politische Bewegung*, Nicolette Mout, ed. (Schriftenreihe der historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften XXXVIII; Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1989, 247 blz., DM68,-, ISBN 3 525 35938 1).

Zonder enige twijfel kan de in 1978 gestorven Gerhard Oestreich tot de toonaangevende historici van de Bondsrepubliek Duitsland worden gerekend. Zijn oeuvre beslaat een brede thematiek, en of het nu gaat om de geschiedenis van het absolutisme, of om wat in Duitsland zo fraai *Verfassungsgeschichte* heet, steeds weer heeft Oestreich bijgedragen aan innovatieve